

Ontologia społeczna Czesława Znamierowskiego jako próba aplikacji metody fenomenologicznej w filozofii prawa

Czesław Znamierowski's Social Ontology as the Attempt of Applying of the Phenomenological Method to the Philosophy of Law

The author justifies the thesis about the influence of the phenomenological method as depicted in The Apriori Foundations of the Civil Law (1913) by Adolf Reinach (Edmund Husserl's brilliant disciple and phenomenologist of German origin) on the concept of social ontology presented in an article from 1921, entitled On the Social Object and Fact, by Czesław Znamierowski. Znamierowski was a Polish representative of philosophical and sociological thought. The author indicates analogies as well as major discrepancies between both philosophers' assumptions. The attempt of Znamierowski to apply general assumptions of phenomenology to create social ontology from scratch shows that it is, in the author's opinion, possible to apply the phenomenological method to the philosophy of law.

Martyna Zimmermann-Pepol

magister prawa
Uniwersytet Gdański

ORCID – 0000-0002-1650-9229

e-mail: mzp@prawo.ug.edu.pl

Słowa kluczowe:
ontologia społeczna, aprioryczne
podstawy prawa, ontologia prawa,
społeczność, przedmiot społeczny,
fakt społeczny, akt społeczny

Key words:
social ontology, apriori foundations
of the law, the ontology of law, society
in the generic sense, social object, social
fact, social act

<https://doi.org/10.36128/priw.vi38.300>

1. Wprowadzenie

Kategoryzacja koncepcji Czesława Znamierowskiego¹ z zakresu teorii i filozofii prawa czy teorii socjologicznych wraz z próbą przypisania twórczości tego prawnika i filozofa do konkretnego kierunku lub stanowiska filozoficznego okazuje się nie być wcale oczywistym zadaniem². Jedną z cech swoistego

- 1 W kwestii bogatej biografii i przeglądu twórczości Znamierowskiego zob. Marek Smolak, *Czesław Znamierowski. W poszukiwaniu sprawnego państwa* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007).
- 2 Zob. Zygmunt Ziemiński, „Koncepcje etyczne Czesława Znamierowskiego” *Etyka*, t. IX (1971): 91.

stylu twórczości Znamierowskiego było bowiem unikanie posługiwania się ukształtowaną terminologią filozoficzną oraz próba konstrukcji własnej siatki pojęciowej. Mimo że koncepcje z zakresu filozofii i socjologii prawa poznańskiego prawnika były inspirowane różnymi nurtami filozoficznymi, to jednak Znamierowski nieraz wyrażał wobec nich krytyczne stanowisko w swoich dziełach, starając się rozwijać swoje koncepcje niezależnie od panujących nurtów z zakresu socjologii, filozofii czy prawa³.

Ruch fenomenologiczny, wywodzący się z działalności i twórczości Edmunda Husserla, przeżywał swój największy rozkwit w pierwszej połowie XX wieku, przede wszystkim w Europie Zachodniej, jak również w Europie Środkowo-Wschodniej. Jakkolwiek współcześnie fenomenologii nie uznaje się za jeden z głównych kierunków filozoficznych, głównie z uwagi na krytykę samej filozofii Husserla oraz efektywności i dostępności apriorycznych i ateoretycznych metod, to można jednak zauważyć wzrost zainteresowania samymi narzędziami fenomenologicznymi (metodą fenomenologiczną) lub swoim nastawieniem fenomenologicznym, w tym także na gruncie nauk szczegółowych.

Celem niniejszego tekstu jest ukazanie wpływu metody fenomenologicznej, głównie poprzez pracę Adolfa Reinacha *Aprioryczne podstawy prawa cywilnego* (1913), na koncepcję ontologii społecznej Czesława Znamierowskiego, przedstawioną w artykule *O przedmiocie i fakcie społecznym* (1921)⁴. Próba zastosowania ogólnych założeń fenomenologii do budowy nowej nauki, jaką miała być ontologia społeczna Znamierowskiego, uzasadnia ponadto w moim przekonaniu tezę o możliwości aplikacji metody fenomenologicznej do nauk szczegółowych, w tym do nauki prawa. Innymi słowy, różne zjawiska prawne i społeczne (np. zobowiązanie, umowa, własność, stosunki prawne, społeczność, normy prawne) można badać przy użyciu specyficznych narzędzi wypracowanych na gruncie ruchu fenomenologicznego, dzięki czemu – wykraczając poza czysty opis aktualnego stanu prawnego czy analizę danych zjawisk społecznych i prawnych – buduje się złożoną ontologię prawa czy ontologię społeczną.

Ontologia, mającą za swój przedmiot badań konkretną sferę bytu, niezależnie od dogmatyk prawniczych czy nauk empirycznych pozwala na formułowanie tez i wniosków, które ukazują pewne powszechne lub konieczne zależności między różnymi stanami rzeczy i zjawiskami czy bytami,

3 Zob. Stanisław Czepita, *Koncepcje teoretycznoprawne Czesława Znamierowskiego* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1988), 15. W poglądach Znamierowskiego, uznawanych za koncepcje pozytywistyczne w duchu filozofii realizmu, najczęściej upatruje się wpływu przedwojennej filozofii analitycznej.

4 Czesław Znamierowski, „O przedmiocie i fakcie społecznym” *Przegląd Filozoficzny*, nr 24 (1921).

wyznaczając prawodawcy sferę możliwości, w ramach której powinien on stanowić przepisy prawa pozytywnego. Te ontologiczne rozważania powalają odkryć pewną naturę i istotnościowe właściwości znanych nam zjawisk o charakterze prawnym, społecznym czy moralnym, jak chociażby przyrzeczenie (ewentualnie obietnica): jeśli zostaje złożone komuś przyrzeczenie (uznawane za akt społeczny czy akt mowy), to koniecznie wynikają – powstają – z niego, odpowiednio dla obu stron tego aktu, zobowiązanie i roszczenie.

Mimo że wydaje się to bardzo nieintuicyjne dla większości prawników, to ten konieczny związek nie jest pierwotnie dziełem (zamiarem) prawodawcy czy wynikiem perswazji prawa: przedmiotem konkretnych norm pozytywnoprawnych stają się aprioryczne stany rzeczy, niezależne od działalności prawodawczej. Warto w tym miejscu zauważyć, że fenomenologiczne przekonanie (nastawienie) o apriorycznej naturze doniosłych prawnie aktów społecznych (jak np. przyrzeczenie, zobowiązanie, roszczenie, pełnomocnictwo, normowanie, tworzenie przepisów prawnych) stoi w opozycji do (antycypowanej przez Reinacha) teorii aktów mowy autorstwa J. R. Searle'a czy J. L. Austina, na której gruncie takim aktom przypisuje się czysto konwencjonalny charakter, oparty o ustalone reguły znaczeniowe⁵. Podsumowując dotychczasowe rozważania, uważam, że analiza znanych nam zjawisk prawnych i społecznych przy użyciu narzędzi fenomenologicznych (w wydaniu Reinacha czy Znamierowskiego) nie wydaje się popularną metodą badawczą na gruncie filozofii prawa, ale na pewno wartą uwagi, z racji na jej (zakładany) uniwersalny charakter, dogłębność i ontologiczny wymiar.

2. Aprioryczne podstawy prawa

Aby właściwie nakreślić koncepcję Znamierowskiego, należy wpiery przedstawić podstawowe założenia apriorycznej nauki prawa Reinacha, a następnie wskazać podobieństwa i różnice między koncepcjami obu powyższych filozofów prawa. W *Apriorycznych podstawach prawa cywilnego* Reinach, występując jako fenomenolog, który analizuje prawo jako takie i skupiając się na prawie cywilnym, zauważa istotne błędy dotychczasowej filozofii prawa, przyznającej prymat pozytywistycznej koncepcji. Otóż uznaje się, że prawo pozytywne z racji tego, że posiada konwencjonalny charakter i jest wytworem prawotwórczej działalności upoważnionych do tego organów państwa, nie posiada zarówno w swojej budowie, jak i w treści stałych, powszechnych i koniecznych struktur. Za takie można ewentualnie uznać zasady prawa, ale i one są rekonstruowane – wprost czy bezpośrednio – z obowiązujących przepisów prawnych, w związku z czym nawet uniwersalne i fundamentalne dla

5 Na temat rozumienia czynności konwencjonalnych (*akt konstrukcyjny* oraz *norma tetyczna*) przez Znamierowskiego – zob. Giuseppe Lorini, „Ontologia społeczna Czesława Znamierowskiego” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 4 (2010).

całego systemu prawa normy prawne, jakimi są zasady prawa, należy uznać za inferencyjny obraz preferowanej aksjologii prawodawcy.

W poszukiwaniu apriorycznych podstaw prawa (za aprioryczny będzie uznany konieczny, powszechny i niezależny od podmiotu stan rzeczy: tak a tak jest i nie może być inaczej) „każdy stan rzeczy, który w powyższym sensie jest powszechny i zachodzi koniecznie (*besteht*), okreśłany jest przez nas jako aprioryczny”⁶, należy, zdaniem Reinacha, odwołać się do podstawowych pojęć występujących w prawie, które nie są jego wytworem (czy dziełem prawodawcy, chociaż są przez niego zakładane i wykorzystywane)⁷:

„Pokażemy, że twory, które powszechnie określa się jako typowo prawne, posiadają byt tak samo (*so gut*) jak liczby, drzewa czy domy; że ten byt jest niezależny od tego, czy ludzie są go w stanie poznać, czy też nie, a w szczególności, że jest niezależny od wszelkiego prawa pozytywnego (...) Naprawdę oczywiste jest to, czemu tak żarliwie się przeczy: prawo pozytywne zastaje (*vorfinden*) pojęcia prawne, które wchodzi w jego skład; bynajmniej ich nie tworzy”⁸.

Prawo pozytywne (prawo cywilne) bazuje na podstawowych pojęciach prawnych, takich jak przyrzeczenie i zobowiązanie, własność czy pełnomocnictwo, które stają się przedmiotem szczegółowej regulacji prawnej. Poddając te podstawowe pojęcia fenomenologicznej analizie, można odkryć ich istotę (*eidos*) oraz rządzące nimi związki istotnościowe o charakterze koniecznościowym, w efekcie czego można dogłębnie poznać naturę samych tych aktów oraz wyznaczyć ich ewentualne modyfikacje na gruncie prawa pozytywnego. Dzięki zastosowaniu metody fenomenologicznej można dążyć do poznania apriorycznych podstaw prawa cywilnego, które stanowią fundament ontologii prawa – filozoficznej nauki, która bada fundamenty, strukturę i związki między samymi tworamiprawnymi, a więc podstawowymi pojęciami charakterystycznymi dla danej gałęzi prawa. Tym samym prawo (a konkretnie jego podstawy, czyli fundamentalne pojęcia prawne i zależności występujące między nimi) może być ujmowane jako swoisty fenomen (byt), który istnieje niezależnie od aktualnych regulacji prawnych prawodawcy.

Analogiczne rozważania, w odniesieniu do podstaw nauk społecznych (w tym nauk prawnych) przeprowadził Znamierowski w artykule *O przedmiocie i fakcie społecznym*, zauważając, że nauki takie jak socjologia, ekonomia, prawo, kryminologia czy etnografia operują podstawowymi dla siebie pojęciami (społeczność, fakty społeczne, przedmioty społeczne)

6 Adolf Reinach, *Aprioryczne podstawy prawa cywilnego* (Kraków: Wydawnictwo Aureus, 2009), 43.

7 Zob. *ibidem*, 45.

8 *Ibidem*, 42.

bez przeprowadzania ich szczegółowej analizy znaczeniowej, co nie pozostaje bez wpływu dla rezultatów osiągniętych na gruncie tych nauk. Ponadto, metodologiczny chaos wraz z mętną semantyką podstawowych pojęć, które leżą u podstaw danej nauki, często skutkuje zasadniczymi rozbieżnościami w przyjmowanych koncepcjach i licznymi – nieraz jałowymi – sporami między specjalistami. W konsekwencji pojawia się trudność w usystematyzowanym rozwijaniu nauki jako efektu kumulatywnej i kolektywnej pracy naukowców.

Według Znamierowskiego metodologicznym rozwiązaniem tej niepożądanego sytuacji w nauce jest budowa wyspecjalizowanej nauki rozwijającej podstawowe pojęcia, którą ma być *ontologia społeczna* – na wzór Reinachowskiej ontologii prawa. Ta nowa nauka o apriorycznym charakterze ma ustalać ogólne prawdy na temat wszelkich bytów społecznych (zarówno istniejących, jak i możliwych). Badawczym założeniem ontologii społecznej, podobnie jak w przypadku ontologii prawa Reinacha, jest odrzucenie stanowiska fenomenalizmu (ujmującego złożoną rzeczywistość społeczną wyłącznie w kategorii zjawisk, niemających trwałego zakotwiczenia w rzeczach) na rzecz realizmu ontologicznego, zgodnie z którym rozmaite byty społeczne (np. stosunki prawne, czynności prawne, normy prawne) ujmowane są przede wszystkim od strony substancjalnej – jako rzeczy, które charakteryzują się trwałością i ciągłością istnienia. Warto w tym miejscu zauważyć, że Znamierowski, mimo że pochwała metodologię pracy Reinacha i inspirowane jej wynikami, to jednak sam przyjmuje „metodę konwencjonalnych konstrukcji”, aby uniknąć możliwych kontrowersji dotyczących apriorycznej metody, której celem jest bezpośredni wgląd w istotę rzeczy. Mimo tego założenia, w toku swoich rozważań Znamierowski *de facto* stosuje narzędzia fenomenologicznej analizy i dzięki temu przez niektórych bywa uznawany nawet za fenomenologa⁹.

3. Pojęcie społeczności

Pierwszym i podstawowym pojęciem analizowanym przez Znamierowskiego w ramach ontologii społecznej jest *społeczność*, które abstrahuje od politycznych czy etnicznych konotacji. Społeczność (np. para grająca w szachy, rodzina, mafia, nauczyciel-uczeń) jako pewna społeczna struktura czy system może zaistnieć wtedy i tylko wtedy, gdy łącznie zostaną spełnione poniższe przesłanki:

(1) Istnieją przynajmniej dwie osoby [X i Y].

9 Giuseppe Lorini, Wojciech Żelaniec, „Czesław Znamierowski’s Social Ontology and Its Phenomenological Roots”, [w:] *The Phenomenological Approach to Social Reality. History, Concepts, Problems*, red. Alessandro Salice, Hans Bernhard Schmid (Switzerland: Springer International Publishing, 2016), 75.

- (2) Przynajmniej jedna z tych osób [X] wie o istnieniu drugiej osoby [Y] – jako osoby.
- (3) Istnieje obiektywna możliwość świadomego i intencjonalnego oddziaływania tej wiedzącej osoby [X] na drugą [Y], które ma miejsce w środowisku.
- (4) [X] wie o tej możliwości oddziaływania na [Y]¹⁰.

Ad 1. Z uwagi na przeprowadzanie szczegółowej analizy dotyczącej podstawowych pojęć społecznych, istotne jest to, by także odpowiednio zdefiniować występujące w nich terminy. *Osoba* jest istotą żyjącą, która posiada świadomość swojego „ja” i obdarzona jest życiem psychicznym¹¹. Akcentując mocno odrzucenie aktualistycznego punktu widzenia, osoba jest dla Znamierowskiego rzeczą, którą rozumie jako samoświadomy podmiot spełniający akty mentalne, obdarzony trwałością swojego istnienia albo jego możliwością (dyspozycją – jak np. płód dziecka posiada wszelkie warunki, by w przyszłości nabyć osobowość). Należy w tym miejscu zauważyć, że choć Znamierowski określa osobę jako rzecz (w przeciwieństwie do zjawisk), to jednak to ujęcie nie jest tożsame z substancjalistyczną definicją osoby Boecjusza. Celem definicji osoby jest zatem, jak można wnosić, niezidentyfikowanie jej metafizycznej natury, lecz wykazanie trwałości i ciągłości istnienia samoświadomego podmiotu, aby podważyć tym samym pogląd mówiący o tym, że osoba jest luźną wiązką aktualnych wrażeń. Można uznać, że podstawowa koncepcja osoby Znamierowskiego jest bliższa – bardziej niż wersji substancjalistycznej – fenomenologicznej czy funkcjonalistycznej interpretacji Maxa Schelera, zgodnie z którą osoba jest istotową jednością podmiotu, który spełnia akty osobowe o społecznym charakterze (np. poznawanie, kochanie, ocenianie, współczucie czy przebaczenie), dzięki czemu może doświadczyć samej siebie¹². Uznanie tej interpretacji za słuszną ponownie utwierdza w przekonaniu o *implicite* fenomenologicznym nastawieniu badawczym Znamierowskiego.

Ad 2. Aby zaistniała społeczność, istotne jest ponadto, by w grupie osób przynajmniej jedna z nich *wiedziała* o istnieniu innej osoby (czy osób) – w przyjmowanym powyżej znaczeniu. Znamierowski nie definiuje posiadania wiedzy jednej osoby o istnieniu drugiej w kategoriach epistemologicznych (jako sposobach uzyskania wiedzy na temat stanów mentalnych innego podmiotu), ale akcentuje bardziej sam fakt posiadania świadomości o równoległym istnieniu innego bytu osobowego, co automatycznie przekłada się na sferę aktów i stanów mentalnych podmiotu wiedzącego. W społeczności

10 Znamierowski, „O przedmiocie i fakcie społecznym”, 10.

11 Ibidem.

12 Stanisław Judycki, *Personalistyczny teizm i pojęcie osoby*, 7-9. http://www.kul.pl/files/57/wydzial/judycki/judycki_Personalistyczny_teizm_i_pojecie_osoby.pdf. [dostęp: 19.05.2021].

– wiedza o istnieniu innych osób nabiera wymiaru bardziej społecznego niż epistemologicznego: jest wynikiem aktywnej działalności osoby oraz skutkuje jej dalszym ukierunkowaniem na spełnianie aktów względem innych osób. W związku z tym, zdaniem Znamierowskiego, nie można nazwać społecznością potencjalnej relacji wiążącej nas np. z istotami świadomymi żyjącymi na Marsie – w sytuacji, gdy posiadamy o nich wiedzę – o ile będziemy je traktować analogicznie jak inne obiekty w przestrzeni kosmicznej, a nie jako osoby, które mogą uwarunkować w odpowiedni sposób nasze stany mentalne (np. pamięć, sympatia, współczucie, przebaczenie) oraz wynikające z nich praktyczne sposoby działania.

Ad 3. Kolejnym terminem, który należy przybliżyć w związku z pojęciem społeczności, jest świadome oddziaływanie. Zachodzi ono wówczas, gdy istnieje związek przyczynowo-skutkowy między dwoma zmianami, z których jedną jest świadome i intencjonalne (celowe) przeżycie osoby, które zmierza do wywołania określonej reakcji u drugiej osoby, stanowiącej drugą zmianę w łańcuchu wzajemnego oddziaływania. Podobnie jak *wiedza* na temat innych osób, tak i *oddziaływanie* na nie jest procesem o charakterze społecznym: *osoba* jest twórcą świadomego i intencjonalnego impulsu ukierunkowanego na zakładaną odpowiedź w sposobie zachowania innej *osoby*, o której *wie*, że istnieje właśnie jako *osoba*, a nie obiekt fizyczny.

To świadome oddziaływanie między osobami w społeczności nie zachodzi jednak w próżni: istnieje specyficzna przestrzeń o charakterze społecznym, która warunkuje możliwość świadomych i intencjonalnych interakcji między członkami społeczności, którą jest środowisko. Świat fizyczny, rozumiany jako środowisko, jest przestrzenią, która umożliwia oddziaływania między osobami, a każda osoba jest *zanurzona* w środowisko poprzez swój organizm (ciało o charakterze fizycznym). Z uwagi na konieczność istnienia i społecznego funkcjonowania osoby w środowisku o charakterze materialnym *osoba* okazuje się złożonym bytem o psychofizycznej naturze, który spełnia swoje akty społeczne zarówno poprzez sferę świadomościową, jak i sferę cielesną. W związku z tym, oddziaływanie między osobami zawsze ma charakter zapośredniczony: nigdy świadome i intencjonalne przeżycie jednej osoby nie wpłynie bezpośrednio na przeżycie innej osoby. Bezpośredni dostęp, wgląd i możliwość nieinferencyjnego oddziaływania na stany mentalne innego podmiotu wydaje się niemożliwy z uwagi właśnie na fakt posiadania ciała, zanurzonego w środowisku. Co więcej, środowisko może modyfikować, unicestwiać czy też tworzyć skutki naszego oddziaływania na osoby w zupełnie odmiennym kierunku od tego, który był przez nas intencjonalnie zakładany. Osoba, planująca zabójstwo innej osoby podczas snu, może zostać zdemaskowana poprzez skrzypiącą podłogę, czujnego sąsiada czy szczekające psy, co skutecznie może udaremnić realizację jej zamiaru¹³. Warto też zauważyć, że

13 Znamierowski, „O przedmiocie i fakcie społecznym”, 14.

środowisko pozwala na przesunięcie realizacji naszego oddziaływania w czasie: zostawiony przez nas w domu na stole list czy kartka z informacjami dla bliskiej nam osoby może skutecznie wpłynąć na jej przeżycia dopiero po odczytaniu zapisanych treści, co może nastąpić po paru godzinach czy nawet dniach.

Ad 4. Wymóg posiadania *wiedzy o możliwości oddziaływania* jednej osoby na drugą w ramach społeczności jest konsekwencją, a nawet koniecznym warunkiem trzeciego punktu w definicji społeczności: aby osoba mogła skutecznie oddziaływać na inną osobę, musi wpięrow posiadać taką wiedzę, z kolei posiadanie przekonania o niemożliwości skutecznego działania będzie niweczyło takie zachowanie. Możliwość oddziaływania osób w społeczności wyraża się ponadto w skuteczności zakresu tej sfery oddziaływania w czasie istnienia dwóch osób (nie wystarczy samo usiłowanie oddziaływania). Negatywnym przykładem tego będzie dwójka ludzi zasypanych przez lawinę śnieżną, z których np. jedna wie o tym, że nie może pomóc drugiej z uwagi na to, że sama jest zasypana śniegiem; sama świadomość istnienia drugiej osoby nie wystarcza dla stworzenia społeczności, potrzebna jest taka zakładana *możliwość oddziaływania*, która mieści się w zasięgu efektywnych interakcji między osobami¹⁴. Można uzupełnić ten przykład Znamierowskiego o fakt, że poza tym, że zasypana przez lawinę osoba wie o analogicznym położeniu innej osoby (że nie może jej pomóc), to dodatkowo nie ma możliwości żadnego kontaktu z tą osobą, np. poprzez wypowiedanie słów czy dotyk.

Istotna jest także kwestia samej *obiektywnej możliwości oddziaływania*, która, zdaniem Znamierowskiego, warunkuje zachowanie ciągłości między nieciągłymi zjawiskami, co skutkuje posiadaniem przez rzeczy trwałości i ciągłości swojego istnienia, zaś jej obiektywna natura wypływa z samej charakterystyki rzeczywistości społecznej¹⁵. Obiektywna (i absolutna) możliwość ma miejsce wyłącznie w duchu interpretacji indeterminizmu, uznając, że możliwe są takie zdarzenia przyszłe, które są zupełnie niezdeteminowane: nie są aktualnie ani prawdziwe, ani fałszywe, zaś ich status zostanie rozstrzygnięty dopiero wraz z chwilą ich realizacji¹⁶. Warto w tym miejscu zauważyć, że przyjęcie takiego założenia może prowadzić do odrzucenia zasady dwuwartościowości w klasycznej logice (dane zdanie aktualnie przyjmuje wartość prawdy albo fałszu) na rzecz tzw. logik wielowartościowych (nieklasycznych), przyjmujących zasadność istnienia zdań niezdeteminowanych logicznie (ani prawdziwe, ani fałszywe). Znamierowski jednak abstrahuje od wszelkich metafizycznych czy etycznych sporów dotyczących istnienia wolnej woli, uznając, że dla budowy jego ontologii społecznej wystarczy powyższa analiza znaczeniowa *obiektywnej możliwości oddziaływania*.

14 Ibidem, 9.

15 Ibidem, 16.

16 Ibidem, 17.

4. Pojęcie przedmiotu i faktu społecznego

W ontologii społecznej Znamierowskiego w ramach społeczeństwa występują, poza osobami i rzeczami, także tak specyficzne byty społeczne jak *przedmioty społeczne* i *fakty społeczne*, które stanowią odpowiednio statyczną i dynamiczną część społeczności. Rozumienie tych dwóch pojęć Znamierowski zapożycza od Reinacha jednakże wprowadza do nich pewne zasadnicze modyfikacje dotyczące ich szczegółowej charakterystyki.

Taki typ przedmiotów, który nie może istnieć poza społecznością czy jakąś strukturą społeczną, nazywa się *przedmiotami społecznymi per se*, do których można zaliczyć przykładowo normy prawne, instytucje społeczne (np. małżeństwo), prawo własności czy reguły *savoir-vivre*¹⁷. Zastanawiając się nad złożoną naturą *przedmiotów społecznych per se*, Znamierowski neguje stanowisko Reinacha w tej kwestii, który analizuje osobliwość roszczenia i zobowiązania, wynikające z faktu złożenia przyrzeczenia:

„Jeśli przyrzeczenie zostaje spełnione, to wraz z nim rodzi się coś nowego w świecie. Powstaje roszczenie z jednej, a zobowiązanie z drugiej strony. Czym są te osobliwe twory? Nie są z pewnością niczym. Jak można byłoby coś, co jest niczym (*Nichts*) rozwiązać przez zrzeczenie lub odwołanie albo przez spełnienie? Ale nie dają się one także podciągnąć pod żadne z kategorii, które są nam znane. Nie są one niczym fizycznym ani nawet psychicznym; to jest pewne (...) Wydają się być zatem przedmiotami o charakterze czasowym całkiem szczególnego, a dotychczas nieuwzględnionego rodzaju”¹⁸.

Te specyficzne twory o społecznym charakterze Reinach określa jako byty *sui generis* (rodzajowo odrębne), które nie posiadają ani mentalnej (psychicznej; chociaż sam autor przyrzeczenia czy podmiot mający roszczenie wobec zobowiązanego oczywiście posiada odpowiednie przeżycie psychiczne, ale sam ten psychiczny akt nie trwa tak długo i niezmiennie jak samo przyrzeczenie czy roszczenie), ani fizycznej natury, a tym bardziej nie są także bytem idealnym. Znamierowski neguje powyższą interpretację przedmiotów społecznych, przyjmując, że są to specyficzne *układy*, stanowiące połączenie elementów zarówno fizycznych, jak i mentalnych¹⁹. Przykładowo polska Konstytucja jest swoistym tworem społecznym, który posiada zarówno elementy fizyczne (zapisany na papierze oryginał tekstu, jak i jego kopie) oraz te o charakterze psychicznym (zarówno świadomość obywateli, jak i organów państwa dotycząca obowiązań Konstytucji i wynikające stąd ich działania zgodne z Konstytucją albo naruszające jej normy); można także wyróżnić

17 Ibidem, 20.

18 Reinach, *Aprioryczne podstawy prawa cywilnego*, 48.

19 Znamierowski, „O przedmiocie i fakcie społecznym”, 21.

idealne elementy składowe (samo znaczenie – sens – obowiązującej Konstytucji), a wszystkie te cechy sprawiają, że przyznamy Konstytucji status *przedmiotu społecznego per se*, która funkcjonuje jako złożony *układ* wspomnianych elementów.

Dynamicznym elementem społeczności są *fakty społeczne per se*, rozumiane jako zdarzenia, istniejące wyłącznie w ramach danej struktury społecznej, które Znamierowski, inspirowany nowatorską koncepcją Reinacha, określa jako *akty społeczne*²⁰. Zgodnie z przedstawioną przez Reinacha fenomenologiczną analizą rozkazu, przyrzeczenia czy prośby, *aktem społecznym* można nazwać taki akt podmiotu (przeżycie psychiczne), który:

- (1) jest intencjonalny i spontaniczny,
- (2) jest skierowany do innego podmiotu i wymaga przyjęcia do wiadomości przez adresata (wówczas zostanie uznany za skuteczny),
- (3) wymaga uzewnętrznienia – akt społeczny posiada stronę wewnętrzną (*duşę* – przeżycie podmiotu) i zewnętrzną (*ciało* – słowa, gesty, miny itp.),
- (4) skutkuje powstaniem nowego stanu rzeczy w świecie („coś się w świecie zmieniło”), np. powstanie zobowiązania i roszczenia z aktu przyrzeczenia²¹.

Mimo niewątpliwej inspiracji koncepcją aktów społecznych Reinacha Znamierowski zauważa, że ich definicja w powyższym znaczeniu wyłącza z zakresu aktów społecznych takie akty podmiotu, jak np. kradzież, zabójstwo czy oszczędzanie, których celem nie jest zmiana stosunków społecznych poprzez zakomunikowanie innym osobom pewnej treści swoich przeżyć, lecz bezpośrednio oddziaływanie na inną osobę bez jej wiedzy lub też pośrednio poprzez oddziaływanie na przedmioty²². Z uwagi na zbyt wąski zakres Reinachowskiej definicji aktu społecznego Znamierowski dokonuje jej modyfikacji, uznając za *akt społeczny* taki akt, który:

- (1) jest intencjonalnym przeżyciem podmiotu, które ma na celu zmianę struktury społecznej poprzez oddziaływanie na osoby czy przedmioty (przy świadomości ich istnienia),
- (2) zmienia środowisko w celu realizacji intencji,
- (3) zmienia strukturę społeczną, co jest zakładanym przedmiotem intencji aktu i jego skutkiem²³.

Aby móc dane zachowanie człowieka nazwać *aktem społecznym* (*faktem społecznym per se*), musi ono łącznie spełniać wszystkie wyżej podane warunki, które są równoważne. W związku z tym, zdaniem Znamierowskiego, koncepcja aktu społecznego Reinacha, mimo swojego przełomowego

20 Ibidem, 22.

21 Reinach, *Aprioryczne podstawy prawa cywilnego*, 60-63.

22 Znamierowski, „O przedmiocie i fakcie społecznym”, 23.

23 Ibidem.

charakteru, jest niedoskonała, gdyż redukuje akt społeczny do subiektywnego doświadczenia podmiotu spełniającego ten akt, z którego dopiero wtórnie wypływają intersubiektywne konsekwencje (oddziaływanie na inną osobę czy zmiana w świecie).

Akt społeczny – w ujęciu Znamierowskiego – jest ze swojej natury jednorodnym (organicznym) połączeniem przeżycia psychicznego wyrażonego w intencji, zmiany w środowisku i modyfikacji stosunków społecznych. Dlatego też aktem zabójstwa nie będzie można nazwać sytuacji, w których: (a) nie ma intencji zabójstwa przy strzale z rewolweru (a taki skutek nastąpił), (b) podmiot posiada samą intencję zabójstwa, ale nie dokonuje żadnych działań ukierunkowanych na ten czyn (mimo że np. osoba bliska, dowiedziawszy się o tej intencji, umrze w wyniku zawału), (c) podmiot miał intencję zabójstwa, oddał strzał, ale okazał się on chybiony.

5. Zakończenie

Koncepcja *ontologii społecznej* oraz próba redefinicji podstawowych pojęć z zakresu nauk społecznych, w tym podstaw nauki prawa (*społeczność, fakty społeczne, przedmioty społeczne*) autorstwa Czesława Znamierowskiego, polskiego prawnika, filozofa i socjologa, może być uznana za oryginalny i warty uwagi projekt badawczy, chociaż nie w pełni dokończony (brakuje w nim przykładowo szczegółowej analizy pojęcia intencjonalności)²⁴. Jednakże podobnie jak w przypadku koncepcji Reinacha, tak i koncepcję *aktów społecznych* Znamierowskiego można uznać za swoistą antycypację *aktów mowy* J. L. Austina i J. R. Searla, co dodatkowo ukazuje rangę tego przedsięwzięcia.

Na zakończenie tego tekstu, warto ponownie podkreślić fakt silnej inspiracji Znamierowskiego fenomenologicznymi analizami nad prawem cywilnym Adolfa Reinacha, co, w moim przekonaniu, potwierdza tezę o wpływie ruchu fenomenologicznego na przedstawicieli myśli filozoficznej i socjologicznej w Europie Środkowo-Wschodniej oraz ukazuje konkretne możliwości zastosowania narzędzi fenomenologicznych do stawianych problemów badawczych na gruncie różnych dziedzin, w tym filozofii prawa. Projekt ontologii społecznej Znamierowskiego, wraz z klasyfikacją i szczegółowymi opisami rozmaitych bytów społecznych i prawnych, może być uznany za swoistą kontynuację myśli fenomenologicznej:

„(...) filozofia przechodzi z rąk jednostek do rąk kontynuujących swoją pracę i nawzajem ją od siebie przejmujących pokoleń”²⁵.

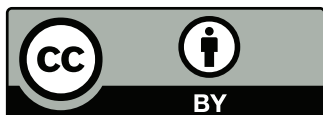
24 Lorini, Żełaniec, *Czesław Znamierowski's Social Ontology and Its Phenomenological Roots*, 87.

25 Adolf Reinach, „O fenomenologii”, przeł. W. Żełaniec, *Fenomenologia*, nr 3 (2005): 137.

Przyjmując takie podejście do fenomenologii można uznać ją za stale otwarty projekt, opierający się na poszanowaniu podstawowych założeń metody fenomenologicznej, którego autorzy, korzystając z dorobku ruchu fenomenologicznego, badają nieodkryte czy pomijane dotąd obszary nauki, ukazując jej (aprioryczne) podstawy.

Bibliografia

- Czepita Stanisław, *Koncepcje teoretycznoprawne Czesława Znamierowskiego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1988.
- Judycki Stanisław, *Personalistyczny teizm i pojęcie osoby*, 2011. https://www.kul.pl/files/57/wydzial/judycki/judycki_Personalistyczny_teizm_i_pojecie_osoby.pdf.
- Lorini Giuseppe, „Ontologia społeczna Czesława Znamierowskiego” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 4 (2010): 21-30.
- Lorini Giuseppe, Wojciech Żelaniec, „Czesław Znamierowski’s Social Ontology and Its Phenomenological Roots”, [w:] *The Phenomenological Approach to Social Reality. History, Concepts, Problems*, red. Alessandro Salice, Hans Bernhard Schmid. 75-89. Switzerland: Springer International Publishing, 2016.
- Reinach Adolf, „O fenomenologii”, przeł. W. Żelaniec, *Fenomenologia*, nr 3 (2005): 117-131.
- Reinach Adolf, *Aprioryczne podstawy prawa cywilnego*. Kraków: Wydawnictwo Aureus, 2009.
- Smolak Marek, *Czesław Znamierowski. W poszukiwaniu sprawnego państwa*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007.
- Ziemiński Zygmunt, „Koncepcje etyczne Czesława Znamierowskiego” *Etyka*, t. IX (1971): 91-112. <https://doi.org/10.14394/etyka.251>.
- Znamierowski Czesław, „O przedmiocie i fakcie społecznym” *Przegląd Filozoficzny*, nr 24 (1921): 1-33.



This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license. For guidelines on the permitted uses refer to <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>